

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2025 CİLT/VOL: 9 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

TÜRKİYE’DE NEOLİBERALİZMİN İNŞA SÜRECİ ÜZERİNE EKONOMİ POLİTİK BİR DEĞERLENDİRME

A POLITICAL ECONOMY ASSESSMENT ON THE
CONSTRUCTION PROCESS OF NEOLIBERALISM IN TURKIYE

Makalenin
Gönderim Tarihi:
09/09/2025

Makalenin
Kabul Tarihi:
05/10/2025

Dr. Öğr. Üyesi Barış KANDEĞER^a

^a Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
E-mail: baris_kandeğer@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9996-3813

DOI: 10.59274/enderun.1780850

ÖZET

Neoliberalizm bir düşünce ve yaklaşım olarak, kendisinden önce var olan yapıları değiştirip dönüştürerek doğasına uygun hale getirmeyi amaçlamaktadır. Neoliberalizmin doğası kuşkusuz piyasaya içkindir. Devletin piyasadan çekilmesi ve piyasa ile uyumlu bir devlet yapısına sahip olması bir gereksinim olarak görülür. 1980’lerden itibaren neoliberalizm ile teknolojik dönüşüm, küreselleşme ve yönetim arasında yakın bir bağın varlığı, neoliberalizmin hegemonik gücünün artmasına ve yaygınlık kazanmasına önemli katkılar sağlar. Bu konjonktür içinde neoliberalizm, piyasa ile devlet arasında yakın bir ilişki inşa ederek sermayenin alanını genişletmekte; birinci kuşak reformlar ekseninde minimal devlet ve ikinci kuşak reformlar kapsamında düzenleyici devlet paradigmasına uygun araçları üretmektedir. Çalışmada betimsel bir yöntem kullanılmış, birincil ve ikincil kaynaklar analiz edilmiştir. Bu çalışmada kabul edilen, vurgulanan ve dikkat çekilen yaklaşım; devletin ekonomi politik tahayyülünün neoliberalizme denk düşebilecek bir yeniden inşasıdır. Bu bağlamda neoliberal hegemonyanın meşruiyet temellerini inşa eden bir söylemsellik içinde, somut politika araçlarıyla inşası söz konusudur. Bilhassa Türkiye’de bu inşa süreci bağlamında; 1980’lerden günümüze kadar geniş bir zaman diliminde, neoliberal yaklaşım ile uyumlu bir birliklilik içinde, sermayeye alan açan bir yaklaşım

çerçevesinde, piyasa odaklı politikaların uygulanmaya çalışıldığı ekonomi politiğin irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, devletin zamanın ruhuna uygun bir biçimde yeniden yapılandırıldığı ve bu yapılanmanın neoliberalleşme ekseninde bir pozisyona denk düştüğü vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Piyasa, Devlet, Küreselleşme, Özelleştirme

ABSTRACT

Neoliberalism alters and transforms the structures that existed before it and adapts them to its nature. The nature of neoliberalism is undoubtedly inherent to the market. It is seen as a requirement for the state to withdraw from the market and to have a state structure compatible with the market. Since the 1980s, the existence of a close link between neoliberalism and technological transformation, globalization, and governance has contributed significantly to the increase in the hegemonic power of neoliberalism and its spread. In this conjuncture, neoliberalism expands the sphere of capital by constructing a close relationship between the market and the state; it produces instruments suitable for the paradigm of the minimal state within the axis of first-generation reforms and the regulatory state within the scope of second-generation reforms. In study, a descriptive method was used and primary and secondary sources were analysed. The approach adopted, emphasized, and drawn attention to in this study is a reconstruction of the political economy imaginary of the state that can correspond to neoliberalism. In this regard, neoliberal hegemony is attempted to be constructed through concrete policy instruments within a discursivity that builds the foundations of legitimacy. In the context of this construction process, especially in Turkey, it is aimed to analyze the political economy in which market-oriented policies are tried to be implemented within the framework of an approach that opens space for capital, in harmony with the neoliberal approach, in a wide period from the 1980s to the present day. Within this context, it is highlighted that the state has been restructured by the spirit of the time and that this restructuring corresponds to a position on the axis of neoliberalization.

Keywords: Neoliberalism, Market, State, Globalization, Privatization

GİRİŞ

Dünya ölçeğinde 1970’li yıllardan itibaren ekonomik sorunlar siyasal ve toplumsal gündemin en önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Bu kriz neden ortaya çıkmıştır ve krizin asli kusurlu öznesi kimdir? soruları üzerine odaklanılırken, odağın merkezine kapitalizmin kendisi oturmaktan ziyade devlet yerleştirilir. Özellikle bahse konu olan sorunların hem öznesi hem de nesnesi haline getirilmeye çalışılan devlet, günah keçisi olarak gösterilmiştir. Tarihsel olarak kapitalizmden doğan krizlerin temel aktörü devletin gösterilmesi ve ilk iş olarak krizden çıkış için devletin seferber edilmesi hiç şaşırtıcı bir durum değildir. Bu bakımdan, öncelikle devletin rolüne yönelik bir sorgulama ve eleştiri yapılmaya, sonrasında çözümün yine devlet üzerinden sağlanmaya çalışıldığı, bu durumun tarihsel süreçte kendisini sürekli tekrar ettiği “retrospektif” bir tutum söz konusudur. Bu tarihsel bağlamda;

19. yüzyılda yoğun bir kapitalist birikim sürecinin varlığı ve sürekliliği çerçevesinde sınırlı devlet (gece bekçisi devlet) anlayışı, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nde siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde devletin ilk yardıma çağırılmasıyla refah devleti (*dadı devlet*) paradigmasına dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti paradigması, devletin rol ve işlevlerini yeniden tanımlamış, bu doğrultuda hizmet sunma kapasitesini genişletmişti. Devletin müdahaleci/korumacı işlevlerini ön plana çıkaran bu paradigma, iktisadi olduğu kadar toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında, bilhassa toplumun dezavantajlı kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal dengeyi sağlamak amacıyla devleti güçlü bir pozisyon almaya sevk etmişti. Bundan dolayı devletin genişleyen mal ve hizmet üretim alanına karşılık gelebilecek bir kurumsal/yapısal büyüme ve genişleme de bu süreçte ortaya çıkmıştı (Kandeğer, 2024a).

Sermaye birikim rejiminde yaşanan sorunlar ve kapitalist krizlerin faturası 1970'li yıllardan itibaren refah devletine çıkarılır. Bu minvalde, kapitalist krizin nedeni olarak görülen refah devleti birçok boyutuyla eleştiri konusu haline getirilir. Devletin kaynak kullanımında verimsiz olması, rasyonel, etkin ve optimum yönetim yaklaşımı ortaya koyamaması, geniş bir kurumsal yapının hantallığına ve işlevsizliğine neden olması vb. gerekçeler üzerinden bir kez daha “günah keçisi” ilan edilmiştir. Refah devletini bu şekilde mahkûm eden düşünce (Friedman, 2021), 1970'li yıllarda varlığını hissettirmeye başlayan, 1980'lerle birlikte hegemonik bir paradigma haline gelen neoliberalizmdir. Bu paradigma, serbest piyasa ve bu piyasanın doğasına, işleyiş mantığına ve ilkelerine uyumlu bir devlet ve birey anlayışı öngörmektedir. Bu öngörünün arka planını refah devleti paradigması ile biçimlenmiş geniş görev, yetki ve sorumluluklara sahip, müdahaleci bir devlet kimliği yerine minimal ve sınırlı bir devleti, piyasanın serbest işleyişi için alt yapıyı sağlayacak, kurumsal ve anayasal kimliğini de piyasa ile uyumlu olacak biçimde yeniden inşa edecek bir devlet kimliği oluşturmaktadır. Neoliberalizm için mutlak değer bireyin özgürlükleri temelinde serbest piyasadır; toplum ve devlet onun etrafında bir anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla piyasa ile uyumlu bir birliktelik halinde olan, sermayenin ihtiyaç duyduğu sorumlulukları yerine getiren bir devlet yapısının inşa edilmesi önerilirken, piyasanın bireyin doğasına uygun olduğu ve varoluşuna değer sağladığı varsayımı üzerinden bir gerçeklik kurulmak istenmektedir. Bu varsayımına göre; piyasa gibi birey de rasyoneldir ve kendi çıkarını kendi varlığıyla özdeş tutar (Hayek, 1995; Friedman, 1988). Neoliberal yaklaşım ve politikalar bilhassa insanın doğasına ilişkin faydacı bir yaklaşım ve liberal bir perspektif ile piyasa ve bireyi “rasyonalite” üzerinden bütünleştirirken, 1980'lerle birlikte yaşanan teknolojik yeniliğin yaşamın tüm alanlarını derinden dönüştürücü etkisi ile birlikte neoliberalizm hegemonik bir sistem haline gelir.

Bu egemenliğin ilk büyük adımı kuşkusuz 1980’li yıllarda kendisini hissettirmeye başlamış, neoliberal paradigmaya uygun bir devlet felsefesi ve kimliği inşa edilmek istenmiştir. Bu bağlamda; Türkiye’de 1980’li yıllar ile birlikte bu paradigmaya uygun devlet ve ekonomik yapının inşası gündemin önemli konularından biri haline gelmiştir. Bu inşa sürecinin temel dayanak noktası ise kuşkusuz devletin yapısal dönüşümüdür. Neoliberal düşünce ve yaklaşımın devlet eleştirisi ve önerdiği politikalar, Türkiye’de 1980’den itibaren devletin yapısal dönüşümünde önemli referans kaynakları haline gelir. Ekonomik yapının İthal ikameci sanayileşme politikalarından ihracata dayalı büyüme ve kalkınma politikalarına doğru temel bir değişimi öngören bu yeni paradigma, serbest piyasa ilkelerine göre işleyen bir ekonomi modelini ve buna uygun yapılandırılmak istenen devlet felsefesi, kurumsal kimliği ve iktisadi yapıyı içermektedir. Bu paradigmanın mihenk taşı kuşkusuz 24 Ocak 1980 Kararlarıdır. Bu kararlar; kısa vadeli ekonomik istikrarın sağlanmasından ziyade serbestleşme ve dışa açılma hedefleri ile uzun vadeye yayılmış bir yapısal uyum ve dönüşüm programını öngörür. 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan üç yıllık stand-by düzenlemeleri, dönemin siyasal otoriteleri ve yaklaşımları, özellikle Turgut Özal liderliğindeki sivil hükümetin Türkiye’de neoliberal bir devletin inşa edilmesindeki rolleri, bu inşa sürecinde belirleyici unsurlar olmuştur (Sönmez, 2009: 28-29; Kandeğer, 2024a: 351). 1990’lı ve 2000’li yılların başında yaşanan siyasal ve ekonomik krizlerin sermayenin egemenliğini tahkim eden etkisi, neoliberal hegemonyanın inşa edilmesinde belirleyici olan olgulardır. Bu bağlamda; neoliberalizmin teorik temellerine ilişkin bir analiz yapmak ve meselenin odak noktası olan Türkiye’de 1980’lerden itibaren inşa edilmeye başlanan neoliberal ekonomi politigi ve ürettiği araçları sonuçları ile birlikte irdelemek ve değerlendirmek, hegemonik bir düşünce haline gelmiş olan neoliberalizmi anlamak adına anlamlı görünmektedir.

Çalışma, neoliberalizm ve Türkiye’de 1980’li yıllarla birlikte neoliberalizmin inşa sürecini ve bu inşa sürecinin ekonomi politik bir okumasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de neoliberalizmi inşa eden araçların neler olduğu ve nasıl bir sonuç ürettiğine odaklanılmaktadır. Bundan dolayı yasal ve yönetsel düzenlemeler ve benimsenen politikalar ile devletin kurumsal kimliğinin, rol ve işlevlerinin ne yönde biçimlendiği ve neoliberalleşme ile olan yakın ilişkisi analiz edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada veri içerik analizi yöntemi kullanılmış, birincil ve ikincil kaynaklar analiz edilmiştir. Bu kapsamda, TBMM Meclis Tutanakları, meclis komisyon raporları, devlette yeniden yapılanma için kurulan çalışma kurulu raporları gibi birincil kaynaklardan yararlanılmış, uzman kişiler tarafından ortaya koyulan ikincil kaynaklarla desteklenmiştir. Çalışmada, neoliberalizmin teorik zemini eleştirel yaklaşım çerçevesinde irdelenmeye ve açıklanmaya çalışılmakta, sonrasında Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde

neoliberalizmin ekonomi politik yansımaları -1980 dinamikleri referans noktası olmak üzere- analiz edilmekte ve değerlendirilmektedir.

1. NEOLİBERALİZMİN TEORİK TEMELLERİNE İLİŞKİN BAZI DÜŞÜNCELER

Neoliberalizmin teorik zemininin inşa edilmesinde liberal düşünürlerin ve yaklaşımın oldukça önemli katkıları söz konusudur. Neoliberalizmin sıkı savunucularından ve teorisyenlerinden Friedrich A. Von Hayek ve Milton Friedman'ın düşüncelerinin bu bağlamda özgül bir ağırlığının olduğunu belirtmek gerekir. İki düşünürün de ortak özelliği, serbest piyasanın zenginlik yaratacağına dair güçlü bir inanca sahip olmalarıdır. Bu kapsamda bireysel özgürlükler, bu özgürlük içinde düşünülen girişim ve değişim özgürlüğü iktisadi hayatın temelini oluşturur. Serbest piyasa, rekabet, mülkiyet, haksız fiil, sözleşme hukukunun kurallarına içkin olarak bir kendiliğindenlik (doğallık) içerir. Kendiliğindenlik içermeyen devletin asli işlevi ve amacı bu düzeni korumak ve güvence altına almaktır. Hayek için devlet, özgürlüklerin anayasal güvencesini sağlamakla görevli bir yapı olarak piyasaya müdahale eden değil güvence sağlayan ve piyasanın kendi dinamikleri ile işlemlerini mümkün kılan sınırlı bir işleve sahip olmalıdır (Hayek, 1995:150; Hayek, 1997: 209; Yayla, 2000: 207). Friedman için ise devlet, serbest bir piyasanın işleyiş ve düzenini inşa edecek kurallar koyarak düzenin rasyonel bir şekilde işlemlerini gözetmeli, başka bir ifadeyle hakem rolü oynamalıdır. Her iki düşünür için devlet gerekli bir mekanizma olarak bireysel özgürlüklerin -ki bu özgürlükler içinde ekonomik özgürlüklere vurgu daha fazladır- serbest piyasanın ve kazanımların koruyucusu ve güvence sağlayıcısı olarak düşünülür (Friedman, 1988: 48). Dolayısıyla müdahaleci bir devlet yaklaşımı yerine bireysel özgürlükler temelinde serbest piyasanın işleyişini etkin kılma adına düzenleyen ve güvence altına alan sınırlı bir devlet tasavvur edilir.

Eleştirel bir yaklaşım olarak neoliberalizm, serbest piyasa düzenine dayalı olarak refah devletini var eden düşünce ve değerlerin sönmümlendiği, sermaye birikimini sağlamayı amaç edinen çok uluslu şirketler ve ulusal devletler üzerinden dünyada egemen haline gelen ve bunu dünyaya dayatan fikir ve pratikler bütünü olarak tanımlanır (Harvey, 2005; Gambetti, 2009). Neoliberalizm Dardot ve Laval'a göre ne liberalizmin yeniden inşa edilmesidir, ne de devletin zayıflatılmasıdır. Neoliberalizm, küresel ölçekte serbest piyasa düzeninin kurumsallaşmasının hukuksal ve politik altyapısını oluşturma amacını içerir ve bu anlamda küresel kapitalizmin akıldır (Dardot ve Laval, (2012). Kuşkusuz bu akıl piyasayı kutsayan, küresel sermayenin çıkarlarını savunan bir akıldır (Kandeğer, 2024b). Bu yazarların yaklaşımında neoliberalizm, devletin zayıflatılmasından ziyade piyasaya uygun olarak devletin yeniden üretilmesini içerir. Bu yaklaşım oldukça dikkate değer görünmektedir zira küresel bir piyasa sisteminin varlığını ve sürekliliğini mümkün hale getirecek bir kurumsallaşmanın sağlanması ve politik ve hukuksal

yapının inşası ile birlikte devletin piyasa ve aktörleri ile uyumlu olabilecek bir yapıya ve yönetime dönüştürülmesi söz konusu olmaktadır.

1980’lerle birlikte neoliberalizmin minimal, etkin ve verimli devlet söylemi içerisinde dayattığı “devleti küçültme” politikalarının araçları deregülasyon ve özelleştirmedir. Deregülasyon (serbestleştirme/kuralsızlaştırma), serbest bir piyasanın işleyebilmesi için devlet tarafından kurallarının kaldırılması ve yeni kuralların konulmamasını içerir (Kurmuş, 2010: 18). Bu araçlar ile iktisadi faaliyetler alanı özel sermayenin kullanım alanı haline getirilir. Motivasyonu sağlayan esas dinamiğin piyasa ve sermaye olması, işgücünün ve işgücü mevzuatının da piyasa ve sermaye ile uyumlu hale getirilmesini gerekli kılmaktadır. Harvey, neoliberalleşme sürecinin de birçok ‘yaratıcı yıkım’ı beraberinde getirdiğine vurgu yapar. Ona göre bu yıkım siyasal ve kurumsal yapılar kadar; iş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah üretici hizmetler, düşünce ve yaşam biçimleri, derin alışkanlıklardır (Harvey, 2007). Özellikle 1970’li yıllar kapitalizmden kaynaklı krizleri çözmek adına devleti, serbest bir piyasanın inşası amacıyla devlet “yeniden inşa edici, bir düzene koyucu ve gözetleyip kollayıcı” rol ve işlevler ile biçimlendirmek istemiştir. 1980’lerle birlikte devletin neoliberal düşünce, yaklaşım ve politikalarla birlikte yeniden yapılandırıldığı ve günümüze kadar neoliberal hegemonyanın ekseninde tüm bileşenleri ile konumlandığı bir gerçeklikten söz etmek mümkündür. Dolayısıyla hegemonik bir düşünce ve yaklaşıma sahip olan neoliberalizme ilişkin çeşitli tanımlamalar, yaklaşımlar, anlamlandırmalar ve yorumlamalar neoliberal dünyayı anlama adına dikkate değerdir.

Bu bağlam içerisinde, neoliberalizmin birçok boyutuna ilişkin farklı yaklaşımlar söz konusudur. Foucault’ya (2016) göre 1970’lerde dünyada yaşanan kriz ekonomik olduğu kadar bir devlet veya yönetim krizidir. Ekonomi ile devlet arasındaki uyumun bozulmuş hali olarak ortaya çıkan kriz, hem iktisadi alanı hem de siyaset alanını yeniden dönüştürme stratejisini ortaya çıkarmıştır. Foucault’nun düşünce dünyasında neoliberalizmi sadece piyasa ile ilişkilendirmek, meselenin anlaşılması için yeterli değildir. Bir anlamda meselenin özü, zihinsel ve yapısal örüntüler inşa etmeyi içermektedir. Neoliberalizmi piyasanın işleyiş mantığına uygun olabilecek piyasa ve devlet birlikteliğini kuran, başka bir deyişle devlete piyasanın doğasına uygun rol ve işlevler yükleyerek neoliberalizm ile uyumlaştırılması olarak da okumak mümkündür. Foucault bu durumu, devletin kapsamı, sınırları ve amaçları açısından “yönetimsellik” olarak açıklar. Başka bir deyişle yönetimsellik, devletin asli ve tali rol ve işlevlerinin ne olacağına ilişkin bir akıl üzerinden işleyen yönetim anlayışı ile bu rol ve işlevlerin insanın zihin dünyasını şekillendirerek piyasa ile bütünleşmesine dair bir düşünceyi ve yaklaşımı içerir. Toplumun her bir öznesi için tutkular, arzular, istekler ve bunların

gerçekleşmesini mümkün kılacak rekabet, bu zihin dünyasının örüntüleri olarak inşa edilir (Foucault, 2000; Foucault, 2016).

Neoliberal yönetimsellik, özellikle bireylere kendi kendisinin şirketi olma ya da kendisine önü alınamaz bir girişimci olarak yaklaşmasıdır (Brown, 2018: 116; Gökce ve Gökce, 2022: 152). Neoliberalizm, devletle birlikte insanı da yapısal anlamda dönüştürmektedir. Neoliberal düşünce devlet ile birlikte insanı politik olmaktan ziyade ekonomiye içkin bir özne olarak kurgularken, devlet ve insanın piyasa ile özdeşliğine işaret eder. Özellikle ekonomik bir değer olarak kurgulanan insanın sosyo-politik alandan uzaklaşması “homo politicus” kimliğinin yerine “homo economicus” kimliğe dönüşmekte ve bu çerçevede içinde insan “özne”leşmektedir. Bu tarz bir yaklaşım, kuşkusuz liberalizmin eşitlik, özgürlük dahası adalet anlayışı ile temellenmektedir. Burada 1980 öncesi refah devleti döneminde birçok hizmet alanında söz sahibi olan devletin asli sorumlu kimliği yerine hak ve sorumluluğun bireye ait olduğu bir anlayış inşa edilmeye çalışılır.

Nihayetinde ahlaki örüntülerden oluşan insanlar “homo economicus”un değerler dünyasının öznesi olarak her biri kendi çıkarlarının peşinde koşan birer rasyonel girişimciye dönüştürülür. Neoliberal bir dünya içinden yaşamın kesitleri, insanın varoluşsal koşulları yeniden inşa edilir (Brown, 2011: 116; Read, 2012: 85; Aksu, 2015: 77; İnsel, 2015: 11; Teo, 2018: 587; Foucault, 2019: 190). Bu dönüşüm sürecinde neoliberalizm bireylerin rızaya dayalı meşruiyetine mazhar olabilmektedir. Neoliberalizm bireylere baskı kurarak ya da zor kullanarak değil belli öznellik alanlarının açılması eşliğinde rıza üreterek bunu sağlamaktadır. Bu zihinsel inşa sürecinde; Byung Chul Han’ın tanımladığı haliyle “psikopolitika”nın bireylerin zihin dünyasının örüntülerini kurma işlevine haiz olmasıdır. Chul Han’a (2020) göre psikopolitika, neoliberal bir iktidar tekniği olarak öznelerin özgür olduklarına ilişkin sahte bilinci inşa ederek zihinsel dünyanın yapı taşlarını kendi ilke ve değerleri ile bağdaşık hale getirmektedir. Bu bir anlamda egemen ve küresel akla uygun bir zihinsel inşa durumudur (Dardot ve Laval, 2012).

2. TÜRKİYE’DE NEOLİBERALİZMİN İNŞA SÜRECİ VE İZDÜŞÜMLERİ

Cumhuriyet’in ilk yıllarında liberal düşüncenin varlığına dair bir yaklaşımı görebilmek mümkündür. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir iktisat Kongresi’nde liberal bir iktisadi düzenin oluşumuna ilişkin bir yaklaşım sergilenir. Bu kongrede, modern bir ulus devletin kapitalist düzen içinde güçlü olabileceğine dair bir düşüncenin yansıması olarak; milli bir ekonomi ve burjuvazi yaratma (Toprak, 1995) adına yerli sermayenin güçlendirilmesinin önemi vurgulanır. Bu doğrultuda yerli sermayenin desteklenmesi ve güçlendirilmesi, yabancı şirketlere imtiyaz haklarının verilmemesi ve bu şirketlerin imtiyaz haklarının kaldırılması öngörülmüş, bununla birlikte yabancı sermayenin ülkeye

faydalı olacak şekilde faaliyet yürütmesine olumlu bakılmıştır (Ökçün, 1981; Boratav, 1974). Siyasal otorite, 1923-1929 arası dönemde liberal bir yaklaşımı benimseyerek bir taraftan özel sermayenin güçlü bir şekilde iktisadi bir aktör olarak yer almasını, diğer taraftan ayrıcalık tanınmaksızın yabancı sermayenin iktisadi kalkınmaya katkı sunmasını öngörülmüştür. Fakat 1929 Dünya Ekonomik Buhranı* sonucunda klasik liberal yaklaşım yerini modern (müdahaleci) liberalizm yaklaşımına bırakmıştır. Klasik liberalizm, birey temelinde hak, eşitlik, özgürlük olgularına vurgu yaparak devletin bu olguları güvence altına almak adına asgari düzeyde müdahale etmesi gerektiğini öngörür. Bu kapsamda serbest piyasa, insanın doğasına uygun olarak işleyen bir mekanizma olarak görülür zira herhangi bir müdahale ve sınırlama olmaksızın rasyonel bir işleyişe sahiptir. İnsanın doğası ile piyasanın doğası arasında bir özdeşlik kurulur. Klasik liberaller için her ikisi de kendiliğinden işleyen bir yapıya ve işlevselliğe sahiptir. Dolayısıyla devlet bireysel hakları, eşitliği ve özgürlüğü korumakla ve güvence sağlamakla sınırlandırılır ve bu bağlamda minimal bir devlet düşüncesi benimsenir (Heywood, 2013: 60-61). Modern liberalizm ise doğal düzen içinde işleyen bir kapitalist sistemin toplumlarda ciddi sorunlar yarattığını, hem bireysel özgürlükleri hem de toplumlarda ciddi yarılımlar meydana getirdiğini belirtir. Bundan dolayı bireysel hak ve özgürlükleri merkeze alarak eğitim, sağlık, konut ve sosyal harcamalar yoluyla toplumsal düzensizliklerin ortadan kaldırılması ve sistemin yeniden düzen içinde sürdürülebilir kılınması gerektiğine vurgu yapar. Her iki yaklaşım arasındaki önemli fark klasik liberalizm negatif özgürlüklere vurgu yaparken modern liberalizm pozitif özgürlüklerden taraf bir tutumu benimser. Dahası liberalizmin kendi içinde yaşanan yaklaşım farklılığının temelinde toplumsal alanda yaşanan ekonomik yetersizlikler, gelir ve paylaşım adaletsizliği, düşük ücretler, işsizlik ve rafahta yaşanan azalışlara işaret edilir (Hayek, 2009: 206; Heywood, 2013: 69-70).

Türkiye’de 1930’lu yıllardan itibaren yaşanan bu gelişmeler ile ilintili olarak devletçilik politikaları uygulanmaya başlamıştır. Devletçilik politikaları ile hem özel sermaye güçlendirilmeye hem de ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayi yatırımlarının devlet eli ile yapılması, başka bir ifadeyle özel sermayenin ekonomik nedenlerle gir(e)mediği alanlarda devletin iktisadi faaliyetlerde bulunarak ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi düşüncesi eylemsellik kazanır. Türkiye’de, 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin ardından dünya konjonktürünün de etkisi ile uygulama imkânı elde eden devletçilik politikalarının başka bir boyutu “ithal ikameci sanayileşme” modelidir. Bu model, 1960 ve 1980 yılları arasında devletin önemli bir aktör olarak birçok alanda mal ve hizmet üreten dolayısıyla kamucu politikaları da içeren bir devlet kimliğini tanımlamaktaydı. Bu dönemde yaşanan cari açık ve dış borç sorunları, dünya ekonomisinde yaşanan daralma, Arap-israil savaşı ve yaşana petrol krizleri, Kıbrıs Barış Hareketi nedeniyle

* 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde New York Borsası’nda hisse senetlerinde yaşanan sert düşüşün dünya ekonomisinde yarattığı olumsuz etki.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin uygulamış olduğu ekonomik ambargo ve sonunda ortaya çıkan derin döviz krizi, ithal ikameci dönemin sonunu getiren olgular olmuş, neoliberal düşünceye zemin hazırlamıştır (Balseven ve Önder, 2009: 92; Doğan, 2020: 159; Zafır, 2009: 69). 1970'lerde dünya ölçeğinde yaşanan ekonomik sorunların önemli bir yönünün petrol krizleri tarafından meydana geldiğini belirtmek gerekir.

Türkiye'de 1970'lerde neoliberal düşünce ve onu temsil edenler tarafından eleştiriler özellikle refah devleti anlayışına[†] ve uygulamalarına karşı odaklanırken, refah devleti düşüncesinin hem ekonomik hem de siyasal ve yönetsel krizlere neden olduğuna yönelik yapılan tartışmalar gündem oluşturmıştı. 1980'lerin arifesinde Türkiye'de bu tartışmalardan nasibini alarak neoliberal çerçevede devletin serbest piyasa ile uyumlu olacak formlarda yeniden yapılanması benimsemiş, ithal ikameci sanayileşme modeli terk edilerek serbest piyasaya dayalı bir büyüme modeline geçmiştir. Bu modelin yapı taşları bilhassa serbestleşmeye yönelik ve dış piyasalara eklemlenmiş, ithalatın önündeki engellerin kaldırıldığı, genel anlamda kapitalist sisteme entegrasyon şeklinde belirmiştir. Bu süreç nihayetinde Türkiye'de neoliberalizm kapsamında kapitalist devletin yeniden inşası olarak değerlendirilir (Balseven ve Önder, 2009; Kaya, 2009). Dünyada olduğu gibi Türkiye'de 1980'lerle birlikte süreç kendisini tüm araçlarıyla hissettirmiş, 1990'lı ve 2000'li yıllarla mevzi kazanan bir neoliberal paradigma, birçok boyutu ile devletin yeniden yapılanmasının felsefi zeminine yerleşmiştir.

2.1. 1980'li Yıllar: Neoliberalizmin İnşası ve Ekonomi Politik Yansımaları

Türkiye'de neoliberal inşa süreci 1980 yılının başına denk düşer. Bu inşanın ilk adımı olarak 24 Ocak 1980 kararları önemli bir yere sahiptir. Bu kararlar ile serbest piyasaya dayalı ekonomik bir düzenin temelleri atılmış, ithalat ve ihracat önündeki engeller kaldırılarak serbestleşme sağlanmış ve Türkiye'nin neoliberal küresel kapitalist sisteme entegre olmasının kapısı aralanmıştır. 24 Ocak kararları; ulusal kalkınmacı, sanayileşmeyi sağlayıcı bir birikim modelinden ve kamucu politikalardan küresel kapitalizm ile bütünleşmeyi amaçlayan yapısal reformlarla ekonomiyi serbestleştirmeye yönelik bir dönüşümü içermiştir. Bahsi geçen entegre olma sürecinin dönüştürücü gücünü ise neoliberalizm oluşturur (Toksöz, 2009: 240). Bu sürecinin etkin bir biçimde yürütülmesinde Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi ulusüstü örgütlerin neoliberal piyasalar yaratılarak ülkelerin küresel kapitalist

[†] Refah devleti yaklaşımı, devletin geniş bir alanda üstlendiği rol ve işlevler ile tanımlanırken genel anlamda tam istihdamı sağlamak ve sürdürmek, toplumsal yoksulluğu azaltmak, kaynakların sağlıklı bir şekilde yeniden dağıtımını sağlayarak paylaşım eşitsizliğini azaltmak, toplumsal dengeyi ve istikrarı gerçekleştirmek gibi politikaları uygulamayı amaçlayan bir devlet paradigması olarak ifade edilir (Headey et. al., 1999; Taylor-Gooby, 2004).

sisteme eklemelenmesine koşullar üreten ve imkânlar sağlayan işlevleri söz konusudur (Ulagay, 1984; Aksoy, 1998; Şen, 2005). Darbe öncesinde 24 Ocak kararları ile uygulanmak istenen ve neoliberalizmin kurucu hattına denk düşen programın hedefleri öncelikle Türkiye'nin sanayileşmesi ya da kalkınması değil uluslararası piyasalara entegrasyonudur. Bu paketler, neoliberal düşüncenin öngördüğü yapıyı inşa etme adına ekonomik kriz yaşayan ülkelere sunulan reçetelerdir (Saraçoğlu, 2015).

Türkiye'de neoliberalleşme süreci, 24 Ocak programının mimarlarından ve ana yürütücüsü olarak Milli Güvenlik Konseyi tarafından görevlendirilen Bülend Ulusu Hükümetinde ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten Turgut Özal ile birlikte ete kemiğe bürünmüştür. Öncesinde Türkiye'de neoliberalleşmenin yasal çerçevesini ortaya koyan bir "Yetki Kanunu" çıkarılarak bu sürecin hızlı ve kapsamlı bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır (Danışma Meclisi Tutanakları, 1982; Kandeğer, 2024a; Kandeğer, 2024b). Bu kanun, 12 Eylül darbesi sonrasında olağanüstü şartlarda oluşturulan Danışma Meclisi'nde dönemin teknokrat hükümetine vermiş olduğu bir yetkiyi içerir. Meclis görüşmelerinde kanunun lehine söz alan Başbakan Yardımcısı ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Turgut Özal'ın görüşleri neoliberalizmin temel yaklaşımı ile örtüşen bir içeriğe sahiptir. Turgut Özal'a göre;

"...Mazisi yüzyıllara dayanan Türk idare yapısı şartların değişmesiyle yeniliklere ve ihtiyaçlara ayak uyduramayarak eskimiş, ekonomik ve sosyal gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Bunun sonucunda yönetimde aşırı merkeziyetçilik, görev, yetki ve sorumlulukların dağılımında dengesizlik, normalin çok üstünde istihdam, atıl kapasite, verimsizlik, lüzumsuz formalite ve kırtasiyecilik hastalıkları meydana gelmiştir. Kalkınmakta olan bir ülke durumundaki Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasını engelleyen en önemli faktör Türk idaresinin bu hastalıklarıdır...Kamu İktisadi Teşebbüslerinin daha verimli çalışmalarını sağlayacak pratik düzenlemeler yapılacak ve ekonomik istikrar programına uygun olarak piyasa ekonomisi şartlarına göre çalışmaları sağlanacaktır" (Danışma Meclisi Tutanakları, 1982: 439-440).

Turgut Özal'ın ifade ettiği düşünceler; devletin yeniden yapılandırılmasını, minimal ve etkin bir devlet kimliği inşa edilmesini içerirken bu doğrultuda serbest bir piyasa düzeninin oluşturulması ve devletin elindeki iktisadi işletmelerin bu piyasa mantığına ve ileyişine göre düzenlenmesini öngörür. Her ne kadar meclis içerisinde bu yasal düzenlemeye karşı eski akademisyenlerden ve bürokratlardan hatırı sayılır bir muhalefet söz konusudur. Danışma Meclisi Üyesi Ayhan Fırat, KİT'lerin özelleştirilmesi sonucunda kamu yararı anlayışının ortadan kalkacağına temas eder. Ayrıca KİT'lerin siyasetin müdahalelerinden dolayı zarar ettiğine vurgu yapar. Cahit Tuutum ve Turgut Tan gibi isimler ise Yetki Kanunu ile olağanüstü bir dönem içerisinde devlette hızlı bir şekilde kapsamlı reformların yapılmak istendiğini ve bunun doğru bir yöntem olmadığını belirtirler (Danışma Meclisi Tutanakları, 1982: 427-436). Bu eleştirilere karşın sözü edilen kanuni

düzenleme meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu yetki kanunu ile “Kamu hizmetlerinin düzenli, etkili, verimli, ekonomik ve süratli bir şekilde yürütülmesi için kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslekî kuruluşların (Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Yargı Kuruluşları, Sayıştay, Üniversiteler hariç) kuruluş, görev ve yetkilerine ilişkin konularda aşağıda belirtilen çerçevede dâhilinde, Bakanlar Kuruluna Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verilmiştir” denilerek devlette yeniden yapılanmanın hükümetin yetki alanında olacağı ve 24 Ocak Kararları ile uyumlu olacak şekilde reformların yapılacağı, bu yetki kanunu tasarısının satır aralarında görünür olur. Özellikle KİT’lerin piyasanın ilke ve dinamikleriyle uygun olacak bir şekilde yeniden yapılanması gerektiğine vurgu yapılır (Danışma Meclisi Tutanakları, 1982). Bu yetki kanunu ile bir yol haritası çizilmek istenirken, bu haritanın varış noktası devletin genişleyen ve büyüyen bedenini daraltmak, piyasa ile uyumlu rol ve işlevlere sahip, minimal ve etkin bir devlet yapısı kurmaktır. Hükümet bahsi geçen “Yetki Kanunu” ile devletin hızlı bir biçimde değişim ve dönüşümünü sağlayıcı reform silsilesini siyasal/ toplumsal dinamikleri by-pass ederek neoliberal devlet paradigmasına uygun bir biçimde gerçekleştirmek istemiştir (Kandeğer, 2024a).

1983 seçimlerinde Anavatan Partisi (ANAP) liderliğinde iktidara gelen Özal, Yetki Kanunu’nun çizdiği çerçeve içersinde 1983-1991 yılları arasında neoliberal bir paradigmaya uygun bir siyaset yaklaşımı sürdürmeye çalışmıştır. Sonay Bayramoğlu’na (2009: 272) göre Türkiye’de Özal’lı yıllar neoliberal politikalar tarihidir. Özellikle Turgut Özal’ın güçlü bir piyasa vurgusu, piyasanın daha önce yaşanan “krizlerin, geri kalmışlığın, siyasal, ekonomik ve toplumsal başarısızlığın” ilacı olarak sunulması, 1980 öncesi refah devletinin genişlemiş mevzisine karşı savunma hattının kurulmasını sağlayan bir etkiye sahiptir. Bu dönemin ekonomi yaklaşımı piyasanın işlevselliğini sağlayacak şekilde ihracata dayalı bir büyümenin gerçekleştirilmesi olarak benimsenirken, ihracatın önündeki engellerin kaldırılmasına ve teşviklerin verilmesine yönelik imkân ve koşullar yaratılmaktadır (Saraçoğlu, 2015: 751-752).

Turgut Özal’ın Paris’te yapmış olduğu bir konuşmada vurguladığı noktalar, partisinin serbest bir piyasa taraftarı olduğunun ve bu doğrultuda politikalar yürütüldüğünün açık bir göstergesidir.

“...Programımızın temelinde yatan felsefe bireyciliktir. İnsanlığın gelişmesindeki esas itici gücü bireyciliğin sağladığına inanıyoruz. Bireysel yeteneğin önceliği bulunmaktadır. Bireyin refah ve mutluluğunun toplumun en yüksek amacını oluşturduğuna inanıyoruz. Bu nedenle serbest piyasa ve özel girişimi ekonomik kalkınmamızın temeli olarak kabul ettik. Bu nedenle de devletin ekonomiye müdahalesini asgari düzeye indirdik ve bürokrasi ile mücadele ettik; kambiyo rejimini basitleştirdik; fiyat kontrollerini kaldırdık; ticaret rejimini serbestleştirdik; paramız için gerçekçi bir kur ve gerçekçi bir faiz haddi tespit ettik; ekonomimizi uluslararası rekabete açtık. Kısaca piyasa güçlerinin ve piyasa göstergelerinin serbestçe çalışabileceği serbest piyasayı yerleştirdik” (Özal, 1985: 749).

düşüncesi ve bu kapsamda uygulanan politikalar, neoliberal bir inşa sürecinin temel adımlarını oluşturmuştur.

Turgut Özal, minimal ve güçlü devlet düşüncesinin bir savunucusu olarak devleti geri sarma düşüncesine sahip olmuştur. Bu doğrultuda; devletin ekonomik alandan çekilerek piyasanın özel sektöre devredilmesini ve serbestleşmenin gerçekleştirilmesini önclemiştir. Özellikle devletin temel rol ve işlevinin düzenleyici olmasını vurgulamıştır. Bu rol ve işlevlere, piyasa ile uyumlu olabilecek bir bürokrasinin gerçekleştirilmesi adına geleneksel bürokrasinin tasfiyesi de öngörülmüştür. Özal'a (1993) göre, bürokrasinin azaltılması ve yetenekli seçkin kişilerden oluşan bir bürokrasinin oluşturulması gerekmektedir. Böylece devletin ontolojik zemini piyasa içinden kurulmaya çalışılır.

Turgut Özal liderliğindeki ANAP döneminde, “deregülasyon”, “özelleştirme”, “esnekleştirme” gibi temel neoliberal politikalar iktidarın politika araçları olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Özal'lı ANAP döneminde başlayan 2000'li yıllarda yoğunlaşan özelleştirme adımları neoliberal ekonomi politiğin en önemli parçalarından birini oluşturmuştur (Kaya, 2009: 242; Kurmuş, 2010: 20). Özelleştirmeye yönelik talepler Türkiye sermayesince de 12 Eylül'ün hemen öncesine uzanmakla birlikte, özelleştirme politikalarının hayata geçirilmesi 1980'lerin ikinci yarısında somut hale gelmiştir. Özelleştirmelerin yasal alt yapısı ANAP hükümeti tarafından 1986'dan itibaren adım adım kurulmuştur. Dahası Türkiye'de neoliberal dönüşümün lokomotif olan ANAP, siyasi alanda 12 Eylül rejiminin hedefi olan kitlelerin depolitize edilmesi, geleneksel siyasi iktidar-bürokrasi ilişkisinin kabuk değiştirmesi ve kültürel alanın metalaştırılması ve teknokratların belirleyici rolünün artması konusunda oldukça yol kat etmiştir. ANAP döneminin ikinci yarısından itibaren özelleştirmeye daha fazla atıf yapılarak KİT'lerin özelleştirilmesinin hızlandıracağı vurgulanmıştır. Büyük bir önem atfedilen özelleştirme, Cumhuriyet döneminin en büyük ekonomik reformu olarak ilan edilmiştir. Meclis içerisindeki muhalefetin özelleştirmeye yönelik tavrı ise devlet işletmelerinin uluslararası sermaye güçlerine değerinin altında satıldığı yönünde olmuştur (Öztan, 2025).

1980 öncesi ithal ikameci politikalar temelinde gerçekleşen birikim rejimi, 1980'lerle birlikte yerini sermaye akışlarına, ihracat teşviklerine, turizm, bankacılık, inşaat gibi alanlardaki yatırımlarla belirlenen sermaye birikim rejimine bırakmıştır. İthal ikameci iktisadi yaklaşımdan neoliberal yaklaşıma geçiş sürecinin finansman kaynakları özellikle iç ve dış borçlanma, 1990'larda yapılan özelleştirmeden elde edilen gelirler ve uluslararası finans kuruluşlarından alınan kredilerden oluşmuştur. ANAP'ın neoliberal politikadaki başarısı, ABD'nin mali destekleri ve dış kaynak girişi ile 1990'lı yıllara kadar kısmen gerçekleşmiş, bu dönemde ihracata yönelik emek yoğun sektörler neoliberalleşme kapsamında desteklenmiştir. Bu durumun menfi sonucu ekonomik kırılganlık ve sıcak paraya bağımlılık olmuştur (Kaya, 2009: 313; Saraçoğlu, 2015: 756). Bundan dolayı 1990'lı yıllar yeniden siyasal, yönetsel ekonomik ve toplumsal bir krizin kapıda

olduğunu işaret eden yıllar olurken, krizden çıkışın adresi yine devlet gösterilmiştir.

2.2.1990 ve 2000’li Yıllar: Neoliberalizmin Minimal ve Etkin Devlet Söyleminin Tecessümü

1990’larda devlette yeniden yapılanma adına çeşitli projeler, taslak ve tasarılar, bilimsel çalışmalar ve toplantılar yapılır. Bu projeler arasında özellikle 1991 yılında ortaya koyulan Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü tarafından hazırlanan ve Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA) olarak literatüre giren rapordur. Bu raporda, devletin yeniden yapılanmasının gerekliliğine işaret edilir. Bu gereklilik; hızlı, etkin, ekonomik, verimli hizmet üreten ve değişen şartlara uyum gösterebilen bir yönetim yapısının kurulması ve sistemin bu amaçlara uygun olarak yeniden tasarlanması üzerinedir (Kamu Yönetimi Araştırması Genel Rapor, 1991). Bu raporun ayırıcı özelliği, devletin geleneksel işlevlerini ve bürokratik yapısını bütünüyle göz ardı etmemesidir. Bu yaklaşımın temellerini 1960’lı yıllardan başlayarak Merkezi Yönetimin Rasyonelleştirilmesi “MEHTAP Raporu (1962)” ve İdari Reform Danışma Kurulu Raporu (1971)’nda görmek mümkündür. Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’de görev yapan akademisyenlerin ve uzmanların hazırlamış oldukları bu raporlar, devletin sosyal refah kimliğine ve kamucu politikalara önem atfeden bir yaklaşım içermiştir. Bununla birlikte toplumsal koşulları ve dinamikleri de dikkate alan bir yaklaşım sergilemiştir.

Türkiye’de neoliberal düşünce ve yaklaşımlar çerçevesinde devletin yeniden örgütlenmesine ilişkin olarak öncelikle merkezi yönetimin yeniden yapılanması söz konusu edilirken, sonrasında bu değişim ve dönüşüme dayanak olacak yeniden bir yapılanma kapsamına yerel yönetimlerin de dâhil edilmesi ile süreç 1990’lı ve özellikle 2000’li yıllarda yoğun bir şekilde sürdürülür. Her ne kadar 1991-1994 yılları arasında emekçi sınıfların ücretlerin yükseltilmesinde ve sivil toplumun demokratik taleplerinde görece bir kazanım söz konusu olsa da, 1994 krizi ile kazanımlar kaybedilmeye ve uluslararası sermayenin hâkimiyetini sağlayacak IMF ve Dünya Bankası gibi neoliberal örgütlerin devlet üzerindeki yönlendirici etkisi yoğunluk kazanmaya başlar (Bayramoğlu, 2005; Öniş and Şenses, 2007; Ataay ve Kalfa, 2009; Ekzen, 2009). Karahanoğulları’na (2019) göre 1994 krizi sermayenin devletin kontrol ve otoritesinin üstünde ciddi bir güç haline geldiğini gösterir. 1994 ekonomik krizi ile birlikte siyasal alanda yaşanan derin krizler, politik gerginlikler ve dahası toplumsal yarılmalar baş göstermiştir.

Bilhassa 1991 seçim sonuçları ile birlikte koalisyon hükümetleri döneminin yeniden oluşmasıyla birlikte Doğruiyol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) arasında kurulan DYP-SHP koalisyonu döneminin gerilimli halleri, 1995 seçimleri sonucunda mecliste birinci parti olan Refah Partisi (RP)’nin müesses nizam tarafından sistem dışında bırakılmak istenmesi ve sonrasında 28 Haziran 1996 tarihinde RP ile DYP arasında kurulan Refah-Yol koalisyon hükümetinin düşürülmesi, siyasal gerilim hatlarını oluşturmuştur. Dahası 28 Şubat postmodern darbe ile ordunun sadece siyaset üzerinde değil ekonomi, toplum ve

medya üzerinde de vesayeti yeniden tahkim edilmeye çalışılmıştır[‡]. Nihayetinde 1999 seçimlerinde yeni bir meclis aritmetiği oluşmuş, seçimlerde en yüksek oyu alarak meclise giren Demokratik Sol Parti (DSP) liderliğinde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve ANAP’tan müteşekkil bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyon hükümeti ile birlikte neoliberal politikalar yeniden hızlı ve yoğunluklu bir biçimde uygulamaya sokulmak istenmiştir. Koalisyon hükümeti, 1999 tarihinde IMF ile yapılan 3 yıllık stand-by anlaşması ile “yapısal reformlar” adı altında ekonomi politiğin neoliberal düşünceye uygun bir biçimde yeniden yapılandırılmasını bir anlamda kabul etmiş olur. IMF ile 1999’da imzalanan istikrar programının bir yansıması olan düzenleyici devlet yaklaşımı kapsamında öngörülen yapısal reformlar “kamu mali yönetimi, Sosyal güvenlik, vergi ve tarım politikası” alanlarında öngörülmüştür. Yeniden yapılanma için gereksinim duyulan kredilerin karşılanması Dünya Bankası tarafından sağlanırken, kredi koşulları içerisinde personel sayısının azaltılması, KİT’lerin özel işletme mantığına göre şirketleştirilmesi ve/veya özelleştirilmesi yer almaktadır. Özellikle KİT’lerin etkin ve verimsiz kuruluşlar olarak devlet bütçesinde ciddi bir açığa neden olduğu düşüncesi, öncelikle yeniden yapılandırma sonrasında özelleştirme için temel saikler olarak vurgulanmıştır. Bununla birlikte sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılmasının bir sonucu olarak emeklilik yaşının yükseltilmesi, prim ödeme süresinin artırılması ve özel emeklilik sisteminin yaygınlaştırılması gibi yöntemler izlenmiştir (Bayramoğlu, 2009). Bu yöntemler, neoliberal ve yönetim yaklaşımının izdüşümleri şeklinde kendisini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri kuşkusuz neoliberal hegemonyanın yeniden inşa edilmesinde önemli bir zaman dilimidir. Zira ekonomide yaşanan krizlerin çözümüne yönelik kapsamlı bir reform silsilesi, başka bir deyişle yapısal uyum paketleri üzerinden neoliberal politikaların alanı genişlerken devletin geri sarmasının koşulları da bir ölçüde ortaya çıkmaya başlar. 2000’li yılların başlarında yaşanan ekonomik krizler, seçmenlerin politik ve ekonomik temelli reaksiyonuyla 1990’lı yıllarda siyasal aktör olan partilerin parlamento dışı kalmasına neden olmuştur. Zira Kasım 2002’de yapılan genel seçimde Ağustos 2001’de kurulmuş olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile 1999 seçiminde parlamento dışı kalan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) girmiş, mecliste iki partili bir yapı oluşmuştur. 1990’lı yıllardaki koalisyon hükümetleri,

[‡] Türkiye’de medya, 1990’lı yılların başlarından itibaren özel sektör eliyle kitlelere ulaşma gücü ve kapasitesine sahip olmaya başlar. Sermayenin ve piyasanın dönüştürücü etkisinin bu sektörde de kendisini hissettirmesi, medyanın neoliberalizmin ideolojik araçları arasında yer almasına imkân sağlamıştır. 1960’lardan itibaren kapitalist toplumlarda yaşanmaya başlayan ve tüketim toplumunun derinlik kazanmasında medyanın araçsal rolü, Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren kendisini dip dalga olarak göstermiştir. Medyanın değişen pazarlama ve reklamcılık yöntemleri üzerinden kitlelerle kurmuş olduğu iletişim kapitalizm için yaşamsal önemde olan tüketim toplumunun varlığı ve yoğunluğu açısından oldukça önemlidir. Neoliberalizm ile medya arasındaki etkileşimi analiz eden bir çalışma için bkz. Gülseren Adaklı, Neoliberalizm ve Medya: Dünyada ve Türkiye’de Medya Endüstrisinin Dönüşümü. Mülkiye Dergisi, 34 (269), 2010.

Kasım 2002 seçimlerinde yerini tek partili hükümete bırakmıştır. Krizlerden ciddi anlamda etkilenen toplumsal kesimler özellikle emekçi sınıflar AK Parti'ye bu seçimde önemli bir destek sağlamıştır.

1980'li yıllarla başlayan ve 1990'lı yıllarda devam eden yapısal reformlar, IMF ve DB'nin yapısal uyum/uyarlama program ve kredileri, DSP, MHP ve ANAP koalisyon Hükümeti döneminde hazırlanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Kasım 2002’de iktidara gelen AK Parti döneminde hazırlanan “Acil Eylem Planı” ile ikinci kuşak yapısal reformlar hayata geçirilmiştir (Ataay, 2007; Kandeğer, 2024a). “ikinci kuşak yapısal reformlar”, “birinci kuşak reformlar”ın bir devamı olarak neoliberal inşa sürecinin sürekliliğine işaret eder. Zira 1990’ların başında neoliberalizm bir hegemonya krizi yaşarken, özellikle toplumsal alanda oluşan basıncın etkisiyle hem ücretlerin artışı hem de demokratikleşme taleplerinde bir genişlemenin yaşanması, neoliberalizmin 1980’lerdeki etkinliğini ve yoğunluğunu zayıflatmaktaydı (Özkazanç, 2005). İkinci kuşak reformlarını birinci kuşak reformlarından farklı kılan yaklaşım, minimal devletten düzenleyici devlete doğru bir geçişi temsil eder. Düzenleyici devlet, etkin, hızlı, esnek ve değişime uygun bir devleti içerir (Bayramoğlu, 2003: 145). Bu içeriğin oluşum dinamiğinde, serbest piyasa ve onun temel ilke ve değerleri, dinamizmi ve ruhu belirleyicidir. Birinci kuşak reformlar, serbest piyasanın oluşturulması, rekabetin artırılması, özelleştirme, devletin küçültülmesi, deregülasyon gibi politikalara odaklanırken, ikinci kuşak reformlar bu süreç içerisinde kazanımlar elde eden neoliberalizme ve küreselleşmeye özgü bir şekilde piyasaların devlet eliyle düzenlenmesini, başka bir deyişle serbest piyasanın alt yapısının güçlendirilmesini içermekte, yönetim, sivil toplumun güçlendirilmesi ve yerelleşme gibi demokratikleşme retoriği ile neoliberal politika ve yaklaşım meşrulaştırılmaktadır (Ataay, 2015: 23-24).

AB Türkiye temsilciliği ile Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından ortaklaşa yapılan çalışmalarda devletin düzenleyici rolüne uygun bir kurumsal çerçevede çizilmiştir. Bu bağlamda; öncelikle düzenleyici ve denetleyici kurullar üzerinden telekomünikasyon, elektrik/enerji alanlarında yapılması öngörülen serbestleştirme/deregülasyon/kuralsızlaştırma, özelleştirme, rekabet ve bu politikaların zeminini inşa edici regülasyon sürecinin gerçekleştirilmesine yönelik ana hedefler belirlenmiştir (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı [TESEV], 2000). 2000’li yıllarla birlikte belirlenen hedefler kapsamında devlette yeniden yapılanma süreci yoğun bir kıvamda yapılmaya çalışılır. Vurgulamak gerekir ki, ister birinci kuşak reformların minimal devleti amaçlasın, ister ikinci kuşak reformlarının düzenleyici devleti merkezine yerleştirsın, her iki durumda da en önemli inşa edici araçlardan biri kuşkusuz özelleştirmedir. Türkiye’de özelleştirme politikalarının kurumsal ve işlevsel temellerini belirlemek amacıyla, 1994’te Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve 1997’de Rekabet Kurumu kurulmuştur. Düzenleyici kurullar yoğun olarak 1999-2002 yılları arasında inşa edilmiştir. 1981 yılında sermaye Piyasası Kurulu ile başlayan bu süreç 1999 yılından itibaren varlığını devam ettirmiş, 1994’te Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve Rekabet Kurumu, 1999 yılından sonra ise bankacılık, enerji, tarım sektörlerinde

düzenleyici kurullar kurulmuş, kuruluş amacına uygun bir şekilde mevzuat oluşturulmuştur (Tan, 2002; Leblebici vd., 2012).

Özelleştirmenin altında yatan temel düşünce, kamusal hizmet anlayışının yerini özel hizmet alanına terk etmesidir. Başka bir deyişle hizmetlerin piyasa içerisinde/sermaye güçleri tarafından üretilmesi ve sunulmasıdır. Özelleştirmenin gerekli ve zorunlu olduğuna dair gerekçeler ise, devlet tarafından kaynakların verimsiz kullanıldığı, kamusal hizmetler için bütçeden pay ayrılmasının ekonomide durgunluğa ve krizlere yol açtığı ve ülke ekonomisinin rekabet gücünü zayıflattığıdır. Özelleştirmenin ortaya çıkardığı durum ise sosyal harcamaların ve emek maliyetlerinin düşürülmesi, sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi dahası kamusal fonların sosyal harcamalar yerine doğrudan sermayenin teşviki için kullanılmasıdır. Dolayısıyla kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi sermayeye alan açması bakımından en önemli araçlardan biri olarak önerilmektedir. Özelleştirmelerin menfi sonuçları içerisinde belki de en dikkat çekici olanı, devletin mülkiyetindeki varlıkların çok düşük bir fiyatla ya da bedelsiz olarak özel sektöre aktarılaraq özel sektöre kaynak aktarımıdır. Bu kapsamda hizmetlerin piyasalaştırmasına yönelik kamu hizmetlerini özel sektöre gördürme ve/veya özel sektörden hizmet satın alma yöntemleri de uygulama alanı bulmaktadır. Bu yaklaşımın ana amacı, hizmetlerin piyasa içinden üretilmesi dolayısıyla fiyatlandırılması ve hizmet satın alanların hizmetlerin maliyetini karşılamalarıdır (Ataay, 2007; Bayramoğlu, 2009). Bu durum, aynı zamanda yurttaşların müşteriye, kamu yararı anlayışının özel yarara dönüştüğü bir ilişki biçimini ortaya çıkarmakla kalmayıp, devletin de müşteriye dönüştüğü bir sonucu üretmektedir. Hizmet satın alan, hizmet binasını özel kişilerden kiralayan (kamu hizmetlerini yerine kamu kurum ve kuruluşların/belediyelerin hizmet binaları kiralamaları vb.) gibi yöntemler devlet kimliğini, dahası kamusal hizmet anlayışını ve kamu yararı olgusunu aşındırıcı bir etki göstermektedir. Neoliberal yaklaşım devletin üretici bir güç olarak piyasadaki çekilmesini amaçlarken, yurttaşları müşteriye dönüştüren bir anlayışı da zorlamaktadır. Öyle ki bireyin varlık koşulları piyasayla eşitlenmek istenmektedir. Daha önemlisi ekonomik büyüme, kalkınma, gelişme olgularının insani ve toplumsal gelişime tercih edilmesi ve toplumsal sermayenin göz ardı edilmesidir.

1990'lı yıllarda siyasal istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler özelleştirme politikalarının istenilen ölçüde yapılmasını engelleyen önemli saiklerdir. 1990'lı yıllarda yapılan özelleştirme gelirleri (2,3 milyar dolar) beklenenden az olsa da bu gelirler kamu borçlarında kullanılmıştır. 1999 ve 2001 yılları arasındaki krizler özelleştirme politikalarını dolayısıyla beklenen gelirleri sektöre uğratan bir etki yaratırken 2005 yılından itibaren büyük çaplı özelleştirmeler yapılarak özelleştirmeden elde edilen gelirlerde bir artış söz konusudur. Önemli ve geniş çaplı özelleştirmeler 2005'ten itibaren yoğunluk kazanır. Büyük sanayi işletmeleri, liman işletmeleri, maden işletmeleri, şeker fabrikaları gibi birçok işletme özelleştirilerek devletin faaliyet alanından ve mülkiyetinden çıkarılır. Türkiye'de 2005-2007 aralığı Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı ve yüksek

özelleştirmelerin yapıldığı zaman dilimidir. 2005’de Türk Telekom’un % 55 hissesinin özelleştirilmesinden 6,55 milyar dolar, aynı yıl Tüpraş’ın % 14,76 hisse satışından 453,9 milyon dolar, 2006’da ise % 51 hisse satışından 4,14 milyar dolar, Erdemir’in %46,12 hisse satışından 2,77 milyar dolar, Türk Hava Yolları’nın (THY) % 28,75 hisse satışından 207 milyon dolar, Başak Sigorta’nın %56,7 ve Başak Emeklilik’in %41 hisse satışından 268 milyon dolar, 2007’de Mersin Limanı’nın satışından 755 milyon dolar, Araç Muayene İstasyonları’nın satışından 613,5 milyon dolar, Petkim’in %51 hissesinin satışından 2,04 milyar dolar gelir elde edilmiştir. (Merken, 2008: 84-94; Aksoy, 2006: 78; Tüleykan ve Erden, 2023: 37-38). 2005’ten itibaren Türkiye’de devlet mülkiyetinde olan büyük, karlı işletmeler yoğun bir şekilde özelleştirilerek büyük bir gelir getirici varlıklar haline gelmiştir. Yapılan bu özelleştirmeler, neoliberalizmin öngördüğü minimal ve etkin devlet düşüncesi kapsamında, devletin iktisadi yaşamdan çekilerek etkin ve verimli, düzenleyici ve koordine edici bir kimlik altında işlevsellik kazanması adına yapılırken, devletin kamusal hizmet anlayışı ciddi anlamda zayıflamaya başlamaktadır.

Neoliberal dönemde özellikle 2000’li yılların başında devletin geri çekilmesiyle birlikte iletişim, petrol ve enerji gibi kârlı alanlar sermayenin yeni yatırım alanları haline gelirken, yabancı yatırımcılarla kurulan ortaklıklar bu alandaki iştahın artmasına da imkân vermiştir. Türkiye’ de eğitim ve sağlık gibi temel kamusal hizmetlerin özel sektör tarafından kârlı alanlar olduğunun ayarına varılması ile 1990’larda ve özellikle de 2000’li yıllarda özel sektör bu alanlara girerek kendi “özellerini” yaratırken, bu hizmetlerin piyasa güçleri tarafından üretilen ve sunulan hizmetler haline gelmesi neticesinde parasını ödeyenin faydalandığı bir ilkeye dönüşmektedir. Özellikle tarihsel olarak devletin kamucu kimliğinin temel bileşenleri olan eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlerin meta haline gelmesi ve piyasalaştırılması ve devletin bu alanlardan geri çekilmesi ile toplumsal yaşamda ciddi eşitsizlik, yoksulluk ve adaletsizlik artmakta, dahası eğitim ve sağlık kurumları piyasanın kullanışlı alanları haline gelmektedir (Saraçoğlu, 2015: 760; Uçkaç, 2019: 791-792). Refah devleti döneminde yurttaşların temel haklarından olan bu ve benzeri hizmetlerin serbest piyasaya devredilmesi ile birlikte yurttaşlık kimliği müşteri kimliğine dönüştürülmektedir.

1980 sonrası devlet yapısında gerçekleştirilmek istenen mali ve ticari serbestleştirme, yabancı yatırımların desteklenmesi, özelleştirme, devletin tekeldi yetkilerinin kaldırılması, devlet yatırımların sınırlandırılması gibi yapısal reform süreçleri ile başlamış, 1990’lı yıllarda da devam etmiş ve 2000’li yıllarla birlikte neoliberal politika araçlarıyla devletin değişim ve dönüşümünü kapsamlı bir şekilde gerçekleştirecek “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı” halinde yasal bir zemine çekilmek istenmiştir (Güler, 2005: 77). Türkiye’de 1980 sonrasında neoliberal paradigmaya uygun olarak devletin yeniden yapılandırılma süreci, 2003 yılında hazırlanan “Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı” ile ciddi bir noktaya taşınmak istenir. Bu kanun tasarısının tarihsel arka planında; neoliberalizm ve yönetim gibi yaklaşımların felsefesinin, söylemlerinin ve yaklaşımlarının

öncülüğü, 1980’lerden itibaren hazırlanan tasarı, taslak ve raporların yol göstericiliği vardır. 1990’lı yıllarda özellikle DB, IMF, OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) gibi ulusüstü kuruluşların devletin yeniden yapılandırılması için hazırladıkları, sundukları, önerdikleri reform programları, raporlar ve reçetelerin rehberliği söz konusudur (Güler, 2005; Kandeğer, 2024a). Dolayısıyla bahsi geçen kanun tasarısı neoliberalizmin devletin yeniden yapılanması için öngördüğü yaklaşım bağlamında oluşturulmuş, zamanın ruhuna uygun söylemler çerçevesinde ifadesini bulmuş bir düzenleme niteliğine sahiptir.

Bu bağlam içersinde İçişleri Komisyonu raporunda, Türkiye’nin 1980 sonrasında ekonomi de gerçekleştirdiği serbestleşmenin ve liberal değişimin, yönetim alanında gerçekleşmediğine dikkat çekilirken, ekonomi ve yönetim teorisindeki değişim, özel sektörün rekabetçi yapısı ve kaydettiği ilerlemeler, toplumsal eleştiri ve değişim talebi, sivil toplumun dünyada yaşadığı hızlı ve çok yönlü değişim hali, özellikle yönetim anlayışında ve bürokratik yapılarda köklü bir yeniden yapılanma ihtiyacı altı çizilen noktalar (Türkiye Büyük Millet Meclisi İçişleri Komisyonu Raporu, 2004). Toplumsal taleplere karşı duyarlı, hesap verebilen ve şeffaf olabilen, kapasitesi ve kurumsal yapısı sınırlı fakat etkin olabilen bir devlet anlayışı sıkça ifade edilen kavramlardır. Dahası devletin üretim alanlarından çekilmesi, düzenleyici ve kontrol edici işlevinin artırılması, özel sektör ve toplum ile ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi özellikle vurgulanır. Plan ve Bütçe Komisyonu ve Anayasa Komisyonu raporlarında ise kamu yönetiminde bütüncül bir reformun gerekçeleri olarak;

“Yönetimin gittikçe merkezileşen yapısı içinde, merkezi birimlerin kendilerinden beklenen stratejik liderlik ve politika belirleme niteliğini kaybetmiş, gereksiz ayrıntılara ve kırtasiyeciliğe boğulmuş, sağlıklı bir işbölümünden ve görev tanımından yoksun yapılar birbirleriyle uyumsuz bir şekilde değişmiş ve büyümüş, performansa dayalı bir yönetim anlayışı yerleştirilememiş, hizmet sunan kurumların sayısı artmış, hizmet tekrarları kaçınılmaz hale gelmiş, kaynak israfı ve hizmet kalitesi düşmüş, gelirleri aşan harcamalar nedeniyle bütçe açıkları artmış, halkın beklentilerine ve ihtiyaçlarına cevap verecek kamu hizmeti üretimi nitelik ve nicelik olarak gerilemiştir” (Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, 2004; Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu, 2004)

denilerek neoliberal yaklaşıma uygun bir yeniden yapılanmanın gerekçeleri ortaya koyulmuştur. Siyasal iktidarın devletin neoliberal bir anlayış ve yaklaşımlar çerçevesinde yeniden yapılanmasına dair temel düşüncelerini yansıtan komisyon raporları, ikinci kuşak reformlarla biçimlenen bir devlet kimliğine uygun bir içerik taşımaktadır. Bu kanun tasarısı, Türkiye’de 1990’larla başlayan ikinci kuşak reformların en kapsamlı şekilde ele alındığı bir yapısal düzenleme olarak dikkati çekmektedir. Meclis içerisindeki muhalif parti olan CHP’nin itirazları da tam da bu noktaya ilişkindir.

“Kamu yönetimi, kamu hizmeti, toplum yararı, ulusal çıkar, kamusal ortak gereksinim gibi kamu, devlet ve toplum yaşamımızın temel değerlerini yürürlükten kaldırmakta olduğunu, kamu hizmetini, kamu görevini kamu kurumlarının görevi olmaktan çıkarmakta, yerli ve yabancı -tercihen yabancı- özel sektöre devretmekte, kamu kurumu yerine yerli ve yabancı -tercihen yabancı- şirketler, kamu hizmetini talep eden vatandaş yerine sıradan müşteri, kamu hizmetlerini talep etme hakkı yerine maliyet, fiyat, kamu yararı yerine kârlılık anlayışını yasalaştırmaktadır. Bu yönelişin temel hedefi sosyal devlettir; çünkü, modelin özü, devleti, kamu hizmeti üretecek ekonomik olanaklardan yoksun bırakmaktadır; kâr için değil, sadece kamu yararı için kamu hizmeti sunan kamu kurumlarını özel sektöre devretmektir, piyasalaştırmaktadır ve sermayenin çıkarına olmaktadır” (TBMM Tutanak Dergisi, 2004: 26-46.).

Görüldüğü gibi CHP’nin karşı olduğu nokta, devletin neoliberal yaklaşıma uygun olarak yeniden yapılandırılmasıdır.

Kanun tasarısının anahtar kavramlarından olan şeffaflık, etkinlik, verimlilik gibi neoliberal söylemler devletin piyasadan çekilmesini ve bu alanı sermaye güçlerine bırakmasını içerirken, hizmet anlayışının anlam dünyası özel işletme mantığına uygun hale getirilmektedir. Devlet, özel işletme mantığına uygun bir yapısal ve işlevsel çerçevenin içinde düşünülmektedir. Bu bağlamda tasarı ile kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini amaçlayan neoliberal politikalarla kamu kaynaklarının özel sektöre ucuz ve/veya bedelsiz aktarılmasına imkân verildiği, özellikle birçok kamusal hizmetin paralı hale getirilmesi için koşulların yaratıldığı, şeffaflık, etkinlik ve verimlilik söylemleriyle kamusal hizmet alanlarının piyasalaştırıldığına dair eleştiriler söz konusu olur (Dikmen, 2003: 41.) Bu kanun tasarısının mutfağında reform çalışma kurulu tarafından hazırlanan Değişim Yönetimi İçin Yönetimde Değişim (2003) isimli çalışmada, yönetim yapısını ve yaklaşımını birçok boyutuyla derinden etkileyen faktörler dört ana başlıkta açıklanır. Bu başlıklar; “ekonomi teorisinde değişim”, “yönetim teorisinde değişim”, “özel sektörün rekabetçi yapısı ve kaydettiği ilerlemeler” ve “toplumsal eleştiri ve değişim talebi ile sivil toplumun gelişimi” olarak kodlanır. Ekonomik faktörlerin değişim içindeki rolüne atıf yapılarak, ekonomik liberalizasyonun siyasal ve yönetsel liberalizasyonu gerekli kıldığına temas edilmekte, devletin piyasaya uygun rol ve işlevlerle yapılandırılmasının gerekliliğine işaret edilmektedir. Başka bir deyişle devleti teknik bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Devlette yeniden yapılanmanın zamanın ruhu ve dinamikleri açısından bir gereklilik olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Dolayısıyla devletin iktisadi alandan çekilerek “üreten devletten üretme fırsatları yaratan, rekabet ortamını gözeten, piyasaları düzenleyen ve denetleyen bir devlete” dönüşmesinin bir zorunluluk olduğunun altı çizilmektedir. Bu bağlamda, devletin değişen rolünün bilhassa özelleştirme, sivilleşme ve yerelleşme eğilimlerini desteklediğini, devletin özel sektörün daha verimli üretim yaptığı alanlardan çekildiği ve bazı kamu hizmetlerinin de sivil toplum kuruluşlarına devredilmekte olduğu belirtilerek,

neoliberalleşme sürecinin dayanak noktaları oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu kanun tasarısı, her ne kadar dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edilse de tekrar meclis gündemine gelmeyecek yasal niteliğe kavuşmaz. Fakat kanun tasarısının temel yaklaşımı, öngörüsü ve amaçları merkez, bölge ve yereldeki yönetsel kurum ve kuruluşlarda pratiklik kazanmış, yerel yönetim yasalarına ilham kaynağı olmuştur. Türkiye'nin neoliberalleşme süreci, özellikle ikinci kuşak reformlar kapsamında düzenleyici devlet perspektifi dâhilinde 2000'li yıllarda yoğun bir yeniden yapılanmaya sahne olurken, Ekeonomik anlamda “devleti geri sarma” süreci devam etmekte ve devletin kamusal politikalara ilişkin kimliği aşınmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Neoliberalizmin serbest piyasaya mutlak bir değer atfetmesi, bir taraftan krizlerin tüm kusurların piyasa dışındaki olgular üzerinden ele alınmasını mümkün kılarken, öte taraftan piyasanın ekseninde devlet ve toplumsal yapıların dönüştürülmesini meşrulaştırmaktadır. Bundan dolayı neoliberalizmi tartışmak, analiz etmek ve değerlendirmek özellikle yoksullaşmanın, işsizliğin derinleştiği tarihsel ve toplumsal bağlam dolayısıyla hâlâ önemini sürdürmektedir. Teoride bireysel özgürlük olarak sunulan neoliberalizmin pratikteki karşılığı özgürlükleri maddi temellere indirgemesi ve ekonomi politik bir yaklaşım üzerinden toplumsal yaşamı kuşatıcı bir dinamizme sahip olmasıdır. Neoliberal düşüncenin, hak ve özgürlüklere ilişkin yaklaşımı dar sınırlar içine hapsedilmektedir. Hak ve özgürlüklere piyasanın yaşam alanında bir anlam yüklenirken, siyasal ve toplumsal alanda “yüzeysel ve biçimsel” bir değer olarak bakılmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizm devlet ve yurttaş arasındaki aidiyet bağını zayıflatan bir yaklaşım göstermektedir.

Neoliberalizmin 1970'lerin ekonomik krizlerinin temel aktörü olarak kamucu politikalarla kapasitesi ve müdahale etme araçları genişleyen devlete ilişkin eleştirel tavrı, Türkiye'de 1980'nin hemen başında karşılık bulmuştur. Bu karşılığın ilk adımı Türkiye'de neoliberal politikaların kuruluşunu sağlayan 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Bu kararların neoliberalizm açısından önemi, ithal ikameci politikalardan ithalat ve ihracatın serbestleştirilmesine dayalı bir rejime geçilmesi ve bunun için yeniden bir yapılanmanın, reformların ve dönüşümün gerçekleştirilmesidir. Bu dönemin reformları devlette kurumsal kimliğin idari, iktisadi ve mali liberalizasyon kapsamı içerisinde yeniden üretilirken, devletin serbest piyasa ile uyumlu bir yapı halinde biçimlendirilmesi ve bu paradigmaya uygun rol ve işlevlere sahip olması bir motivasyon kaynağı olarak benimsenmiştir.

Türkiye'de neoliberal inşanın en temel araçlarında biri olan özelleştirme, ekonomi politiğin önemli bir aracıdır. Özelleştirmenin gündemi, yasal dayanağı, siyasa

araçları politik bir süreç içerisinde belirirken, amacı iktisadi işletmelerin piyasanın alanına dâhil edilerek sermayenin çıkarlarına kanallize edilmesidir. Neoliberalleşmenin önemli bir ayağı olarak, 1980’lerden itibaren başlayan 2000’li yıllarda yoğunluk kazanan özelleştirme araçları, devletin öncülüğünde sermaye güçlerine devredilerek bir anlamda özel politikaların kamucu politikalara egemen kılınmasına da neden olmaktadır. Bu gerçekliği, 1980 sonrasında itibaren Türkiye’de yaşanan neoliberalleşme süreci içerisinde toplumsal yaşamı aşındırıcı sonuç üzerinden okumak mümkündür. 1990’larda yönetim düşüncesiyle birlikte yoğunluğu artan özelleştirme düşüncesi, etkinlik, verimlilik, ekonomiklik gibi kriterlerle sermaye güçlerine aktarılırken, devletin de teknik bir aygıt olarak piyasa ile uyumlu hale gelmesinin kurumsal temeli sağlama çalışmaları yapılmaktadır. Özellikle düzenleyici kurullar aracılığıyla devlet piyasa için uygun koşulları yaratmaktadır. Türkiye’nin neoliberalleşme sürecinde devletin en önemli işlevi; ister minimal devlet ister düzenleyici devlet olarak tanımlansın serbest piyasanın gereksinimlerine uygun düşebilecek bir işleve karşılık gelmektedir. Bahsi geçen bu değişim ve dönüşüm devletin geleneksel rol ve işlevlerini askıya alırken, kamucu politikalarla anlamlı ve sürdürülebilir bir toplumsal yaşam alanının daraltılmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu durum devlet ile yurttaş arasındaki bağın zayıflamasına etki etmekte, toplumsal eşitsizliği derinleştirmektedir. Kamusal nitelikli hizmetlerin sermayenin kullanım alanına dahil edilmesi, toplumsal eşitsizliği ciddi anlamda artırırken toplumsal sermayenin dengeli olarak üretilmesini engellemekte, sağlık ve eğitim gibi temel kamusal nitelikli hizmetlerden yararlanmanın koşulları piyasa içinden oluşmaktadır. Bilhassa herşeyin piyasalaştığı bir toplumsal yapıda, toplum üyelerinin düşünce dünyası kişisel ve maddi çıkarı üzerinden biçimlenmekte, toplumsal yarar, düzen ve istikrar içinde birlikte yaşamı üretecek imkanlar aşınmaktadır. Bu aşınmayı engellemek için devletin önemli bir misyon yüklenmesi siyasal ve toplumsal bir gereksinimdir. Devlet, kamusal hizmetleri üstlenen bir kimliğe geri dönerek, neoliberalizmin dayattığı piyasa ve bu piyasanın kişisel ve toplumsal yaşam üzerindeki tahrip edici etkilerini zayıflatabilir. Covid 19 vakası ve yaşanan süreçte neoliberalizmin piyasanın her türlü ihtiyacı karşılayan mutlak bir değer olmadığını trajik bir şekilde devletlere ve toplumlara gösterdi. Dolayısıyla devletin özellikle kamusal nitelikli olan eğitim, sağlık, barınma, beslenme vb. hizmetleri piyasaya devretmemesi ekonomi politik ve toplumsal açıdan oldukça önemli hale gelmektedir.

Neoliberalizmin herşeyi buharlaştırarak piyasa içine hapseden yaklaşımını ve iddialarını hegemonik olmaktan çıkaracak önemli bir adım kuşkusuz devletin kamucu politikalara dönerek toplumsal yaşam alanlarını piyasanın esaretinden kurtarmak olacaktır. Dahası devlet ile yurttaşlar arasındaki zayıflayan bağın yeniden güçlendirilmesi için yeni bir refah devleti (Neowelfare state) kimliğinin gerçekleştirilmesi, kamu yararı, toplumsal sermayenin ve toplumsal refahın gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemli ve anlamlı bir içerik üretecektir.

Gelinen noktada toplum kesimleri arasındaki dengeyi, düzeni ve istikrarı sağlamak için devletin kamusal politikalara yeniden dönmesi önemli bir seçenek olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Danışma Meclisi Tutanakları, Yasama Yılı: I, Cilt 5, Birleşim 94, 13.05.1982, 114 sıra sayılı ek.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Yasama Yılı: 2, Cilt 41, 18.02.2004.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İçişleri Komisyonu Raporu, Esas No: 1/731, Karar No: 57, 14.1.2004.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, Esas No: 1/731, Karar No: 71, 15.1.2004.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu, Esas No: 1/731, Karar No: 18, 16.1.2004.

Kitap ve Makaleler

Adaklı, G. (2010). Neoliberalizm ve medya: dünyada ve Türkiye’de medya endüstrisinin dönüşümü. *Mülkiye Dergisi*, 34(269), 67-84.

Aksoy, Ş. (1998). Yeni sağ, kamu yönetimi ve yerel yönetim: eleştirel bir yaklaşım. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 7(1), 3-13.

Aksoy, S. (2006). *Küreselleşme ve Çok Uluslu Şirketler Çerçevesinde Türkiye’de Özelleştirme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Aksu, C. (2015). Neoliberal toplumda öznellik. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 66-89.

Ataay, F. (2007). *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması: Türkiye’de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*, Ankara: De Ki Yayınevi.

Ataay, F. (2015). Neoliberal reformlar, devletin yeniden yapılandırılması ve kamu hizmetlerinde dönüşüm. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, (30), 20-39.

Ataay, F. ve Kalfa, C. (2009). Neoliberalizmin krizi ve AKP’nin yükselişi. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 308-339). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Balseven, H. ve Önder, İ. (2009). Türkiye’de kamu kesiminde neoliberal dönüşüm. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve*

- Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 80-132). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayramoğlu, S. (2003). “Düzenleyici devlet” düzenlenirken: OECD Türkiye raporu üzerine eleştirel bir çözümleme. *Praksis*, (9), 143-162.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayramoğlu, S. (2009). Türkiye’de devletin dönüşümü: parlamenter popülizmden piyasa despotizmine. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 264-307). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Brown, W. (2011). *Yükselen Duvarlar, Zayıflayan Egemenlik*. (Çev.) Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları
- Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. (Çev.) Barış Engin Aksoy, İstanbul: Metis Yayınları.
- Chul Han, B. (2020). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. (Çev.) Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (Çev.) Işık Ergüden, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dikmen, A. A. (2003). Kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu tasarısı üzerine değerlendirmeler. *Kamu Yönetimi Reform İncelemeleri: Mülkiye’den Perspektifler-Tartışma Metinleri*, (59), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, M. G. (2020). *Neoliberalizm, İşçiler ve Direniş*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ekzen, N. (2009). *Türkiye Kısa İktisat Tarihi: İliştirilmiş Ekonomi, IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Friedman, M. (1988). *Kapitalizm ve Özgürlük*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Friedman, M. ve Friedman, R. (2021). *Tercih Özgürlüğü: Kişisel Bir izah*. Ankara: Serbest Kitaplar.
- Foucault, M. (2016). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (Çev.) Ferhat Taylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Foucault, M. (2019). *Biyopolitikanın Doęuđu*. (Çev.) Alican Tayla, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2000). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. (Çev.) Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gambetti, Z. (2009). İktidarın dönüşen çehresi: neoliberalizm, şiddet ve kurumsal siyasetin tasfiyesi. *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, (40), 145-166.
- Gökce, G. ve Gökce, O. (2022), Neoliberalizmin siyasal, yönetimsel ve toplumsal olana etkileri. *Türk İdare Dergisi*, 94(494), 135-157.
- Güler, B. A. (2005). *Devlette Reform Yazıları: Dünya'da Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona*. Ankara: Paragraf Yayınları.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as creative destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (610), 22-44.
- Hayek, F. (1995). *Kölelik Yolu*. (Çev.) T. Feyzioęlu ve Y. Arsan, Ankara: Liberal Düşünce Topluluęu Yayınları.
- Hayek, F. A. (1997) *Hukuk, Yasama ve  zg rl k*. (Çev.) A. Yayla., M. Erdoęan ve M.  z, İstanbul: Türkiye İř Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F. A. (2009). Liberalizm. ( .  etin, Çev.), *Liberal Düşünce Dergisi*, 14(55), 197-224.
- Headey, B., Goodin, R. E. and Muffels, R. (1999), *Real Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heywood, A. (2013). *Siyasal İdeolojiler*. (Çev.) A. K. Bayram,  . Tüfekçi, H. İna , ř. Akın ve B. Kalkan, Ankara: Adres Yayınları.
- İnsel, A. (2015). *Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kamu Yönetimi Araştırması Genel Rapor. (1991). Türkiye ve Orta Doęu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 1: Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim. T.C. Başbakanlık.
- Kandeg r, B. (2024a). *Reform Söylemleri  zerinden Devleti Okumak*. Ankara: Adalet Yayınevi.

- Kandeğer, B. (2024b). An evaluation on the construction of the neoliberal state in Türkiye. *International British Congress On Interdisciplinary Scienrific Researh & Practices* (pp.344 351). 27-29 June, London.
- Karahanoğulları, Y. (2019). Türkiye’de neoliberalizmin kuruluş süreci: 1980-1994. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(2), 429-464.
- Kaya, R. (2009). Neoliberalizmin Türkiye’ye siyasal etkileri üzerine değerlendirmeler ve tartışma öğeleri. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 238-263). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kurmuş, O. (2010). Türkiye’de neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 9-41.
- Leblebici, D. N., Kurban, A. ve Sadioğlu, U. (2012). Türk yönetim sisteminde bağımsız düzenleyici kurullar üzerine kuramsal tartışmalar. Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 30(2), 81-109.
- Merken, A. (2008). *Özelleştirme Kapsamındaki KİT’lerin Finansal Analizi, Özelleştirme Sonrası Ekonomiye Uzun Vadeli Etkisi: Örnek Bir Çalışma (Erdemir)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ökçün, A. G. (1981). *Türkiye iktisat kongresi 1923-İzmir (haberler- belgeler-yorumlar)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Öniş, Z. and Şenses, F. (2007). Global dynamics, domestic coalitions and a reactive state: major policy shifts in post-war Turkish economic development. *METU Studies in Development*, 34(2), 251-286.
- Özal, T. (1985). *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları (13.12.1984-12.12.1985)*, Başbakanlık.
- Özal, T. (1993). *Değişim: Belgeler*. Ankara: Kazancı Matbaacılık.
- Özkazanç, A. (2005). Türkiye’nin neo-liberal dönüşümü ve liberal düşünce. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Tartışma Metinleri*, (85), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Öztaş, G. G. (2025). *Merkez’den Uç’lara Neoliberal Dönemde Türkiye’de Sağ Siyaset 1983-2002*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Read, J. (2012). Homo economicus’un bir soykütüğü: neoliberalizm ve öznenliğin üretimi. (Çev.) Şeyda Öztürk, *Cogito*, (70-71), 82-95.
- Saraçoğlu, C. (2015). 1980-2002: Tank paletiyle neoliberalizm. (G. Atılğan., C. Saraçoğlu ve A. Uslu, (Der.). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat* (s. 747-870). İstanbul: Yordam Yayınları.

- Sönmez, S. (2009). Türkiye ekonomisinde neoliberal dönüşüm politikaları ve etkileri. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 27-79). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şen, A. (2005). Washington konsensüsü ve gelişmekte olan ülkeler sorunları: eleştirel bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 181-200.
- Tan, T. (2002). Bağımsız idari otoriteler veya düzenleyici kurullar. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(2), 11-37.
- Taylor-Gooby, P. (2004). New risks and social change. (Peter Taylor-Gooby (Eds.). In *New Risks, New Welfare: The Transformation of European Welfare State* (pp. 1-28.). Oxford: Oxford University Press.
- Teo, T. (2018). Homo neoliberalus: From personality to forms of subjectivity. *Theory & Psychology*, 28(5), 581-599.
- Tüleykan, H. ve Erden, B. (2023). Türkiye’de özelleştirme üzerine bir inceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 29-49.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. (2000). *Devletin Düzenleyici Rolü*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Toksöz, G. (2009). Neoliberal piyasa ve muhafazakâr aile kısılacında Türkiye’de kadın emeği. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 209-237). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye’de Toplum ve Ekonomi (1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uçkaç, A. (2019). Neoliberalizm ve küreselleşmenin eğitim üzerindeki etkisi. *Mülkiye Dergisi*, 43(4), 785-809.
- Ulagay, O. (1984). *24 Ocak Deneyimi Üzerine*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Yayla, A. (2000). *Liberal Bakışlar*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Zafir, C. Z. (2009). Neoliberalizmin minimal devlet yaklaşımına bir eleştiri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 65-82.